

УДК 338.43 : 338.48

Л. Г. Богуш,

к. е. н., с. н. с., Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

СТАНОВЛЕННЯ ТУРИСТИЧНОГО СЕГМЕНТА СФЕРИ ЗАЙНЯТОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ: ПРОБЛЕМИ, ПІДХОДИ ДО РОЗВ'ЯЗАННЯ

Досліджено проблеми становлення туристично-рекреаційного сегменту сфери зайнятості сільського населення; обґрунтовано підходи до їх розв'язання з метою розширення пропозиції та підвищення конкурентоспроможності екологоорієнтованого турпродукту.

The problems of formation of tourist and recreational segment of the scope of rural employment have investigated; the approaches to solving them in order to increase supply and improve the competitiveness of environmentally oriented tourism product have justified.

Ключові слова: сільська місцевість, диверсифікація сфери зайнятості, підприємницька і підсобна діяльність в екологоорієнтованому туризмі, конкурентоспроможність турпродукту.

Key words: rural areas, diversification of employment, entrepreneurial and ancillary activities in environmentally oriented tourism, competitive tourism product.

ВСТУП

Суперечливі тенденції розвитку агропромислового виробництва — традиційно основної ланки спеціалізації вагової частини невеликих поселень в Україні (розвиток малопотужних особистих селянських, фермерських, підсобних господарств, поширення практики оренди значних площ розпайованих земель крупними приватними підприємствами, суб'єктами господарювання, водночас активно зайнятими в несільськогосподарських галузях, інші ознаки індустріалізації аграрної сфери, динамічні зміни структури товарного рослинництва й тваринництва, переробних ланок АПК під впливом ринку) — в поєднанні з історично сформованою специфікою середовища та умов життєдіяльності негативно вплинули на ринок праці, демографічну, міграційну та екологічну ситуацію в сільській місцевості.

Обґрунтовуючи механізми пом'якшення і розв'язання назрілих проблем на засадах подальшої диверсифікації економіки, в тому числі за рахунок екологоорієнтованого сегмента туристично-рекреаційної індустрії, численні дос-

лідники відмічають потужний досі невикористаний ресурсний потенціал, становлення на території сільського розселення і природно-заповідного фонду спектра видів екологоорієнтованого туризму, а також значущість очікуваних результатів його розвитку (розширення сфери зайнятості, нарощування доходів населення, особливо жінок і молоді, що виходить на ринок праці; зростання можливостей та обсягів реалізації продукції сільського господарства і народних промислів, розвитку останніх і традиційної духовно-обрядової та господарської культури українського етносу і національних меншин; збільшення інвестицій у розгалуження і вдосконалення культурно-побутової інфраструктури систем розселення; посилення економічних мотивів раціоналізації природокористування та охорони довкілля, розширення джерел фінансування цієї діяльності та об'єктів ПЗФ тощо). Профільна і супутня туристично-рекреаційна інфраструктура може використовуватись для задоволення культурно-побутових потреб місцевого населення, стимулюючи поживавлення в решті ланок економі-

ки (як обслуговуючих, так і базових); частка цієї інфраструктури в туристично-рекреаційних проектах зазвичай є значною, зважаючи на питому вагу в турпродукті результатів функціонування сфери нематеріального виробництва [1—3]. Відтак, комплексна державна підтримка екологоорієнтованого туризму ототожнюється з реалізацією пріоритетів стимулювання продуктивної зайнятості населення сіл і малих міст, запобіганням їх депопуляції, усталенням процесів розвитку сільського господарства й АПК загалом.

З'ясуванню ролі туристично-рекреаційної індустрії у вирішенні питань, важливих для оптимізації сфери зайнятості, середовища життєдіяльності та доходів у сільській місцевості України, присвячено праці В. Бирковича, В. Васильєва, П. Горішевського, О. Здорова, А. Зіємеле, Ю. Зінька, О. Кольцова, В. Кравціва, Н. Кудли, Ю. Кузьменка, С.В. Мельниченко, Г. Муніна, Т.Ф. Панченко, Х. Роглева, Г. Токарчука, В. Триліса та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Водночас у розглянутому контексті актуалізується потреба як моніторингу проблем становлення екологоорієнтованого сегмента туристично-рекреаційної індустрії, організованого на засадах підприємницької і підсобної (додаткової насамперед до сільськогосподарської) зайнятості, так і обґрунтування пріоритетів їх розв'язання на засадах узгодженої діяльності органів влади різних рівнів, профільних громадських організацій та асоціацій, суб'єктів господарювання, локальних територіальних громад.

РЕЗУЛЬТАТИ

За оцінками ВТО, низки вітчизняних та іноземних фахівців, екологоорієнтована туристична діяльність з використанням рекреаційного потенціалу сільських та природно-заповідних територій, яку найчастіше називають природничим, природоорієнтованим, м'яким, сільським, сільським зеленим, аграрним або екологічним туризмом, нині є найбільш динамічно зростаючим сектором світового туристичного господарства, відзначаючись широкими перспективами розвитку і в Україні: ефективним використанням потужного природно-рекреаційного, унікального історико-культурного, достатнього для гідного старту соціально-економічного рекреаційного потенціалу, економіко-географічні та геополітичні переваги якого здатне в стислі терміни суттєво вплинути на збалансування територіальних господарських комплексів, наповнення бюджетів, особливо вузькоспеціалізованих і монофункціональних

регіонів [2; 4—9].

Якщо в провідних державах обсяги надання послуг агро- і сільського зеленого туризму нині в 2—4 рази перевищують обсяги зростання в них готельної бази і курортного сервісу, а лише в Західній Європі вже нараховується стільки ж ліжок-місць для відпочинку в приватних агрооселях, скільки й місць у готелях (в Іспанії кількість іноземних відвідувачів агроосель зрівнялася і почала перевищувати внутрішні агротуристичні потоки) [9], то в Україні за прикладом Франції зроблено спробу обґрунтувати на середньострокову перспективу орієнтир розширення відповідного сегменту туристичного ринку низки перспективних регіонів до 15—20% загальної кількості рекреантів [2].

Узагальнюючи нормативно-правові та інструктивні документи в сфері розвитку екологоорієнтованого туризму (в першу чергу, сільського та екологічного (зеленого), визнаних окремими видами туризму в ст. 4 Закону України "Про туризм" від 18.11.2003 р.), слід відмітити, що спектр його різновидів може бути діяльністю як підприємницькою, так і підсобною, тобто додатковою до основної, представленої веденням особистого селянського (фермерського, підсобного) господарства (право сільських господарів, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, та спільно проживаючих членів їх сімей займатися наданням послуг сільського зеленого туризму з використанням майна ОСГ визначене ст. 1 Закону України "Про особисте селянське господарство" від 15.05.2003 р.), а також формою дозволеного законодавством господарювання при об'єктах ПЗФ з метою використання їх територій у рекреаційних цілях — у тому числі оздоровчих, інших рекреаційних, освітньо-виховних — за умови обов'язкового дотримання встановленого природоохоронного режиму (ст. 9 Закону України "Про природно-заповідний фонд України" від 16.06.1992 р.).

У випадку надання послуг гостинності (розміщення і харчування) рекреантів як додаткових, ця діяльність має організовуватись передусім на базі майна та з використанням продукції особистого селянського (фермерського, підсобного) господарства, а її суб'єкти (власники садиб) не потребують жодних спеціальних дозволів на започаткування і припинення її ведення, обов'язкового ліцензування та підтвердження сертифікації вищезгаданих послуг на вимогу контролюючих органів, як і фахової освіти за спеціальністю "готельне господарство" [10; 11]. З іншого боку, відсутність статусу приватного підприємця, спеціальної освіти і кваліфікації з туристичного супроводу накладає на діяльність суб'єкта господарювання,

зайнятого в сільському туризмі, певні обмеження, зокрема визначаючи обов'язковість укладання угод лише щодо розміщення й харчування, без туристичного обслуговування рекреантів. Керуючись мотивами підвищення конкурентоспроможності, власник сільської садиби, який надає послуги розміщення і харчування рекреантів як додаткові, може реалізувати право на її добровільну категоризацію (ст. 19 Закону України "Про туризм") та екологічне маркування, що проводиться відповідно державними органами і профільними громадськими організаціями. За наявності в об'єктах розміщення 7 і більше номерів (окремих приміщень для розміщення туристів), власник садиби згідно з наказом Державної туристичної адміністрації України № 19 від 16.03.2004 р. зобов'язаний виконувати вимоги Правил користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг [11].

Зайнятість у сільському і зеленому туризмі на засадах підприємництва передбачає виконання його суб'єктами: формальностей із започаткування та припинення відповідної діяльності (насамперед, доволі тривалих і фінансово витратних процедур реєстрації та припинення реєстрації фізичної особи-підприємця, визначених Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців" від 15.05.2003 р.); Правил обов'язкової сертифікації готельних послуг та послуг харчування; вищезгаданих правил користування засобами розміщення і надання їх послуг. Статус приватного підприємця дозволяє власнику садиби здійснювати безпатентну торгівлю продуктами харчування вітчизняного виробництва, що вказані в ст. 6 Закону України "Про патентування деяких видів підприємницької діяльності" від 23.03.1996 р. [11].

Особливим сегментом сукупності послуг сільського і зеленого туризму є організація туристичного супроводу, суб'єкти якого поряд з фаховою освітою і кваліфікацією обов'язково потребують спеціальною дозволу (ст. 5, 13 Закону України "Про туризм").

Серед актуальних проблем становлення ефективного механізму виробництва і реалізації на зовнішньому і внутрішньому ринках комплексного турпродукту з використанням рекреаційного потенціалу сільських і природно-заповідних територій слід за їх генезою виділити зовнішні та внутрішні, відтак, відповідно пов'язані передусім з нормативно-правовим забезпеченням зазначеної економічної діяльності з надання характерних і супутніх туристично-рекреаційних послуг, їх ліцензуванням та оподаткуванням, організаційно-економічними та програмними засадами розвитку сіль-

ської місцевості, низових систем розселення, сукупності об'єктів історико-культурної спадщини і ПЗФ, з одного боку, а також з менталітетом, рівнем освіти, культурно-побутовими традиціями, економічним (фінансовим, кадровим) потенціалом локальних територіальних громад, — з іншого.

До "зовнішніх" факторів гальмування розвитку в Україні екологоорієнтованого туризму включають:

1) основні недоліки і неузгодженості чинної нормативно-правової бази:

— відсутність необхідного базового закону "Про сільський та екологічний туризм", зважаючи на суттєві особливості організаційно-економічного механізму виробництва і реалізації цих послуг на засадах діяльності, додаткової до зайнятості в сільському і лісовому господарстві, рибальстві, мисливстві, сфері культури і мистецтв, народних промислах, інших видах господарювання, дозволеного при об'єктах ПЗФ (проект подібного закону, прийнятий за основу в 2004 р., досі не ухвалено; водночас відсутність загальноновизнаної класифікації видів туризму з використанням рекреаційного потенціалу сільських і природно-заповідних територій спричиняє неузгодженість підходів до формулювання назви, базових понять і змісту профільного законодавчого акту);

— недієздатність низки положень чинних нормативно-правових актів, що стимулюють і регламентують розвиток туризму з використанням рекреаційного потенціалу сільських і природно-заповідних територій (зокрема, Закону України "Про особисте селянське господарство" в частині інституціалізації права сільського господаря, який не є суб'єктом підприємницької діяльності, надавати туристичні послуги з використанням майна ОСГ), що пов'язана передусім з нерозробленістю або неефективністю організаційних та фінансових механізмів їх реалізації в контексті встановлення до сільських господарів численних непередбачених вимог і дозвільних процедур, які сприяють подальшій тінізації ринку послуг сільського туризму [10];

— недостатність стимулів розвитку легального приватного підприємництва в екологоорієнтованому сегменті туристично-рекреаційної індустрії, що проявляється, зокрема, у тривалості й вартості процедур реєстрації та припинення підприємницької діяльності, визначених Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців", як факторі, що вимагає принаймні наявності достатньо вагомого стартового капіталу некредитного походження, сталого кола потенційних споживачів з числа рекреантів, вже

обслугованих конкретним підприємцем у тіньовий період діяльності, позитивних фінансових результатів його як тіньового, так і легального господарювання;

— незадовільну регламентацію процесу укладання і виконання договорів щодо просування на ринку екологоорієнтованого турпродукту між його виробниками в особі власників садиб, зайнятих цією діяльністю як підсобною, туристичними фірмами, а також профільними професійними асоціаціями та громадськими організаціями (попри поширені заохочення з боку органів місцевої влади відповідних маркетингових стратегій зазначених власників садиб, туроператорів і турагентів, зокрема згідно із законом "Про туризм" (ст. 20, 22), не мають права реалізувати цей вид турпродукту, оскільки повинні відправляти клієнтів лише до сертифікованої інфраструктури розміщення, а отже, можуть офіційно співпрацювати лише з сільськими садибами, зареєстрованими як приватні підприємства або — у випадку функціонування на засадах підсобної діяльності — добровільно категоризованими);

— неузгодженість вимог Цивільного кодексу та Закону України "Про податок з фізичних осіб" щодо необхідності та підстав для оформлення (нотаріального засвідчення, реєстрації в органах технічної інвентаризації) договорів на послуги з розміщення туристів, які надаються в межах підсобної зайнятості власників інфраструктури садибного типу, як фактор тінізації послуг гостинності [11];

— неврегульованість правового статусу власників малих рекреаційних комплексів, розташованих у сільській місцевості, в частині можливих територіальних розбіжностей між місцями їх реєстрації як суб'єктів господарювання та розташування зазначеної інфраструктури, що сприяє поширенню споживацького ставлення до туристичного потенціалу сільських і природно-заповідних територій (у тому числі традиційної культури і практики господарювання, архітектури невеликих поселень) [2];

— неефективність державної політики в галузі сприяння розвитку екологоорієнтованого туризму в аспектах: унормування організаційної структури цього сегмента туристично-рекреаційної індустрії країни та господарських комплексів окремих регіонів; стимулювання належної інформаційно-маркетингової активності туроператорів, турагентів, профільних асоціацій суб'єктів господарювання і громадських організацій; реалізації державних програм пільгового кредитування суб'єктів господарювання, які бажають розпочати або вже ведуть підприємницьку і підсобну діяльність з надан-

ня туристичних послуг на сільських і природно-заповідних територіях; кардинального нагромадження обсягів цільового фінансування заходів щодо розвитку туризму з використанням рекреаційного потенціалу зазначених територій з державного і регіональних бюджетів, у тому числі спрямованих на створення і вдосконалення транспортної, інженерної інфраструктури; оптимізації механізму передачі та продуктивного використання цільових коштів районам, окремим поселенням, суб'єктам господарювання, а також заохочення їх участі в недержавних (у тому числі міжнародних) заходах і структурах зі сприяння сільському, екологічному й т. п. видам туризму;

2) магістральні проблеми маркетингового супроводу:

— нерозвинутість профільних інформаційних систем і мереж з поєднанням функцій широкоспектрового довідкового обслуговування потенційних споживачів та надання навчальних, консультативних і т. п. довідок, послуг суб'єктам господарювання;

— слабка рекреаційна привабливість України на зовнішньому ринку, в тому числі пов'язана з: її репутацією політично та економічно нестабільної корумпованої держави з доволі складною криміногенною ситуацією, особливо в популярних рекреаційних зонах та регіонах з високим рівнем безробіття; неефективністю (зокрема, в аспектах послідовності, координації) діяльності профільних владних структур щодо реалізації кампаній з рекламування рекреаційних ресурсів і можливостей, а також позиціонування вітчизняної туристичної індустрії у пріоритетних сегментах ринку; прорахунками маркетингових стратегій туроператорів і турагентів щодо розширення в'їзних турпотоків, що зумовлені об'єктивними і суб'єктивними причинами (насамперед економічною нестабільністю, значними інвестиційними ризиками та браком досвіду відповідно).

Серед проблем становлення сегмента рекреаційної індустрії з надання екологоорієнтованих туристичних послуг, які мають насамперед внутрішнє походження (пов'язане з недоліками сприйняття суб'єктами господарювання і локальними територіальними громадами сучасних вимог до організації життєдіяльності, засад і реалій ведення бізнесу, нерозвинутістю маркетингових досліджень і внутрішньогалузевих систем інформування, обміну та поширення досвіду), слід відмітити:

— незадовільну з точки зору значної частки рекреантів (особливо іноземних) та цільових категорій потенційних споживачів якість (комфортність, безпека, різноманітність пропозиції і т. п.) середовища та умов проведення

дозвілля (проживання, в тому числі антропогенне довкілля, харчування, оздоровлення, задоволення потреб пізнання, активного відпочинку і фізичного розвитку тощо);

— недостатність довідкової туристичної інформації (передусім за вищезгаданими рубриками) щодо регіону і поселень, де розміщується нічліжна база, доступної як з інформаційних джерел, так і отримуваної при безпосередньому спілкуванні з туроператорами, турагентами, господарями садиб [2];

— технічні проблеми експлуатації, незадовільний рівень розвитку і розгалуженості мережі, інформаційного позначення (в довідниках, путівниках, топографічних і дорожніх картах тощо) як туристичних об'єктів і маршрутів, так і супутньої туристичної інфраструктури (транспортної, торговельної, побутової, медичної, правоохоронної) регіонального та місцевого значення;

— численні помилки у виборі методики ціноутворення сільськими господарями — власниками садиб, приватними підприємцями, іншими організаторами відпочинку в селах, малих містах, на базі об'єктів історико-культурної спадщини та ПЗФ. Найтипівіші з них: необґрунтованість ціноутворення в контексті незадовільного врахування масштабів амортизації будівель та їх обладнання, а також потреби у різних категоріях витратних матеріалів; надмірна орієнтація на витрати як фактор неадекватного визначення цільових категорій споживачів, звуження платоспроможного попиту на етапі становлення бізнесу та в періоди економічної нестабільності; неврахування у цінах інших (окрім витрат) складових; недостатнє розуміння необхідності періодичного коригування цін відповідно до циклічних змін ринку, їх диференціації щодо різних видів послуг як факторів усталення цілорічного споживчого попиту (зокрема, завдяки знижкам: сезонним; для окремих категорій рекреантів — пенсіонерів, дітей дошкільного віку, осіб, які перебувають на відпочинку понад певний термін (6 дів, наприклад) або сплачують за велику кількість ліжок-місць тощо) [12];

— низький рівень володіння господарями садиб та іншими організаторами відпочинку і дозвілля іноземними мовами;

— непопулярність серед власників садиб та іншої малопотужної інфраструктури розміщення ініціатив з її добровільної категоризації та екологічного маркування, вагомими факторами чого є зміст відповідних вимог профільних управлінських структур, громадських вітчизняних і міжнародних організацій, що (зважаючи на технічний стан об'єктів та якість довкілля) передбачає доволі вагомні витрати на

їх реалізацію, а також ресурсоємність (часова, вартісна) окремих послуг з проведення процедур категоризації і маркування;

— обмеженість пропозиції яскраво індивідуальних (у контексті національного колориту, форм дозвілля, зокрема, спрямованих на реалізацію потреб в оздоровленні) сільських зелених садиб, чому перешкоджають і недоліки реалізації "зовнішніх" факторів розвитку екологоорієнтованого туризму, що проявляються в: проблемах організації навчання їх господарів засадам ведення справи; недостатності стартового капіталу (за оцінками Співки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, наприклад, витрати на мінімальну підготовку сільського будинку до прийому рекреантів сягають щонайменше 600—700 дол. США, перетворення його на міні-готель для прийому іноземних туристів потребує значно більших коштів [8]); незадовільній якості інформаційно-рекламної підтримки такої пропозиції [13]; недосконалості (зокрема, слабкій обґрунтованості, непослідовності) місцевих стратегічних і програмних документів розвитку сільського та екологічного туризму;

— проблематичність реалізації (в першу чергу внаслідок гострої недостатності фінансування, недоліків у розмежуванні та реалізації повноважень контролю за цільовим витрачанням коштів) регіональних і місцевих програм поліпшення рівня інженерного обладнання та культурно-побутової інфраструктурної забезпеченості туристичних зон і маршрутів, поселень і систем розселення, де вони розташовані;

— нерозвинутість централізованих електронних систем резервування квитків на транспортні послуги, а також місць в об'єктах розміщення та організації дозвілля;

— складність комплексного розв'язання об'єктивних проблем негативного впливу комерційного туризму на довкілля і традиційну культуру рекреаційно привабливих, але досі малоосвоєних територій, що проявляються в погіршенні стану природних та природно-антропогенних ландшафтів, збідненні спектра компонентів первинного природного рекреаційного потенціалу, руйнуванні усталеної побутової і господарської культури територіальних громад (насамперед, у місцях компактного проживання малих етнічних і лінгвістичних груп).

ВИСНОВКИ

Як засвідчує світовий досвід, поряд із законодавчим врегулюванням засад розвитку екологоорієнтованого туризму з використанням рекреаційного потенціалу сільських і природно-заповідних територій, ініціатива щодо запо-

чаткування діяльності із розв'язання вагової частини вищевказаних "зовнішніх" і практично всіх "внутрішніх" проблем є передусім прерогативою місцевих органів влади, профільних асоціацій суб'єктів господарювання і територіальних громад загалом; зважаючи на це, її доволі важко централізовано адміністративно і навіть економічно стимулювати і програмувати.

Узагальнивши проблеми становлення і розвитку в Україні ринку екологоорієнтованих туристичних послуг, що надаються з використанням рекреаційного (природного, історико-культурного, соціально-економічного) потенціалу сільських і природно-заповідних територій, до коротко- й середньострокових пріоритетів, у межах яких на державному, галузевому і громадському рівнях слід ініціювати заходи з розширення внутрішнього і зовнішнього попиту на ці послуги, перетворення відповідного сегмента туристично-рекреаційної індустрії на ланку її спеціалізації, слід віднести:

— збалансування нормативно-правового забезпечення екологоорієнтованого туризму, в тому числі прийняття базового закону, обґрунтований розподіл функціональних завдань та повноважень щодо управління, регулювання і контролю, вдосконалення критеріїв розмежування відповідної діяльності як додаткової і підсобної, організацію просування на ринку національних брендів профільних турпродуктів;

— визначення гарантій і механізмів цільового фінансування з бюджетів і позабюджетних фондів, мікро- й пільгового довгострокового кредитування суб'єктів господарювання, залучення їх до реалізації загальнодержавних і регіональних програм розвитку зазначеного сегмента туристично-рекреаційної індустрії, оздоровлення і відпочинку окремих соціальних категорій населення (насамперед, малозабезпечених дітей, молоді, осіб похилого віку, а також інвалідів);

— стимулювання зацікавленості суб'єктів господарювання, які надають послуги розміщення, до сертифікації відповідної інфраструктури; уніфікація (з урахуванням визнаної міжнародної практики) засад і норм категоризації та екологічного маркування інфраструктури й послуг екологоорієнтованого туризму;

— кардинальне нарощування цільового фінансування (з бюджетів, видатків затверджених програм) діяльності щодо охорони довкілля, історико-культурної спадщини і ПЗФ, удосконалення інженерних мереж і комунального господарства освоєних і нових рекреаційних зон, низових систем розселення.

Література:

1. Кольцов А. Природоохранно-рекреационное природопользование: принципы организации и функционирования [Електронний ресурс] / А. Кольцов. — Режим доступу: <http://www.namitours.com/2009/12/08/природоохранно-рекреационное-природ/>.

2. Кольцов О. Перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні [Електронний ресурс] / О. Кольцов. — Режим доступу: <http://www.namitours.com/2009/12/08/перспективи-розвитку-сільського-зел/>.

3. Сільський зелений туризм: що це таке? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bucoda.cv.ua/tour/1/2_1.html; <http://www.agrosector.com.ua/ecotourism/about>.

4. Токарчук Г.В. Сільський туризм як стратегічний напрям розвитку української економіки [Електронний ресурс] / Г.В. Токарчук. — Режим доступу: http://www.confcontact.com/2009new/2_tokar.htm.

5. Іващенко Т. Сільський зелений туризм — один з важелів євроінтеграції [Електронний ресурс] / Тамара Іваненко // Додаток "Кримський діалог". Справи курортні. — 15 жовтня 2005 р. — № 35 (74). — Режим доступу: <http://www.ki.rada.crimea.ua/kd/2005/35/tourizm.html>.

6. Кузьменко Ю. Экологический, сельский и зелёный туризм в Украине [Електронний ресурс] / Ю. Кузьменко. — Режим доступу: <http://brodyaga.org/useful/articles/392/508/>.

7. Сільський туризм, агро-, еко- і зелений туризм [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cult.gov.ua/publ/46-1-0-240>.

8. Васильєв В.П. Сільський зелений туризм в Україні [Електронний ресурс] / В.П. Васильєв. — Режим доступу: <http://www.ecologylife.ru/turizm-2001/silskiy-zeleniy-turizm-v-ukraini.html>.

9. Європейський досвід організації сільського зеленого туризму [Електронний ресурс]: http://tourlib.net/statti_ukr/siltur2.htm.

10. Сільський зелений туризм як суспільно корисна сфера відносин [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.civicua.org/news/view.html?q=1001279>.

11. Правове регулювання сільського зеленого туризму [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cult.gov.ua/publ/46-1-0-238>.

12. Формування цін на послуги з відпочинку в селі [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://cult.gov.ua/publ/46-1-0-225>.

13. Програма "Сільський зелений туризм в Україні" допоможе відродити село Великі Луки на Сумщині [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://brodyaga.org/useful/articles/392/7999/>.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2010 р.